

پژوهش‌های فساد و سلامت اداری در ایران: مرور دامنه‌ای (حیطه‌ای)

■ حسن دانایی‌فرد^۱

■ رقیه ابدالی^۲

■ علی‌اصغر محمودی کوچکسرای^۳

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۴/۲۹

چکیده:

هدف این مرور نظام‌مند آن است که از روند تولید مقاله‌های فساد و سلامت اداری در ایران فهم بیشتری حاصل شود. بدین منظور مرور دامنه‌ای ۱۵۶ مقاله علمی-پژوهشی چاپ‌شده در سه پایگاه اطلاعاتی مجلات تخصصی نور،^۴ مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۵ و پایگاه اطلاعات نشریات ایران^۶ انجام شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها بر تحویل روند و تغییرات الگوی تولید مقاله‌ها متمرکز شد. نتایج نشان داد، ۸۵ درصد پژوهش‌ها در حوزه فساد انجام‌شده و تنها ۱۲ درصد آن‌ها به سلامت اداری پرداخته‌اند. بیش از ۹۰ درصد مطالعات طی ۱۰ سال اخیر انجام‌شده و برای گردآوری داده در آنها، از روش تحلیل اسناد و پیمایش استفاده شده‌است. همچنین، حدود ۷۰ درصد پژوهش‌ها از نوع تجربی و کمی بوده‌اند و تنها ۷ درصد آن‌ها از روش پژوهش ترکیبی بهره‌برداری کرده‌اند. به علاوه، حدود ۵۰ درصد از پژوهش‌ها در حوزه اقتصاد و مدیریت انجام شده است و تنها ۵ مورد پژوهش از شاخه اخلاق یافت شد. مطالعات تجربی اکثریت وسیع پژوهش‌های حوزه فساد و سلامت اداری را به خود اختصاص دادند (۶۷٪) و کمترین تعداد مطالعات در بخش مقالات مفهومی/تفسیری به دست آمد (۱۱٪). در نهایت، محدودیت‌های پژوهش و چشم‌اندازهای پژوهشی برای سایر پژوهشگران ذکر شد.

واژگان کلیدی: توصیف، سلامت اداری، فساد، مرور دامنه‌ای، مرور نظام‌مند

۱. عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس، ایمیل: hdanaee@modares.ac.ir

۲. دکتری مدیریت منابع انسانی دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسئول، ایمیل: r.abdali@modares.ac.ir

۳. کارشناس ارشد علوم شناختی پژوهشکده علوم شناختی (ICSS)، رئیس گروه ارتقای سلامت اداری و صیانت از حقوق مردم وزارت نیرو، ایمیل: aamahmoudi@gmail.com

4. Noormags.ir

5. SID.ir

6. Magiran.ir

۱- مقدمه

فساد در نظام‌های اداری اغلب کشورها موجب آسیب‌رسانی جدی به توسعه و پیشرفت شده، و در کشورهای در حال توسعه، اهمیت و کنترل آن کاملاً برای سیاست‌مداران و مردم آشکار است (کریمیان، خلیلی و سلطانی‌نژاد، ۱۳۹۰). در این میان، براساس اعلام موسسه شفافیت بین‌الملل^۱، رتبه فساد در ایران از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۷ به طور متوسط ۱۲۴،۵۳ بوده که بیشترین رتبه ۱۶۸ در سال ۲۰۰۹ بوده و کمترین رتبه، ۷۸ بوده که در سال ۲۰۰۳ رخ داد. بر اساس آخرین آمار، ایران در بین ۱۷۵ کشور، در شاخص ادراک فساد در سال ۲۰۱۷ رتبه ۱۳۰ و در سال ۲۰۱۶ رتبه ۱۳۱ را کسب کرد. در سال ۲۰۱۵ رتبه ایران ۱۳۰ و در سال ۲۰۱۴ رتبه ۱۳۶ بود (Transparency International, 2017)؛ لذا مسئله، وجود فساد بالا در کشور است که باید برای مهار و کنترل آن و ارتقای سلامت اداری به طور سازمان‌یافته تلاش کرد.

با وجود آنکه سالیان گذشته در ایران درباره فساد و مبارزه با آن از سوی مسئولان سخن بسیار گفته شده است، ولی دانش موجود در خصوص سنجش و مبارزه با فساد نسبت به سخنان گفته شده بسیار اندک است (ابراهیم‌زاده، پورغفاری و افشارنیا، ۱۳۹۵؛ فرهادی‌نژاد، ۱۳۸۲؛ فرخ‌سرشت، ۱۳۸۳؛ سامتی، سامتی و شهنازی، ۱۳۸۵؛ دانایی‌فرد، ۱۳۸۵؛ خضری، ۱۳۸۶؛ علیزاده‌ثانی و فانی، ۱۳۸۶؛ رفیع‌پور، ۱۳۸۶؛ محمودی، ۱۳۸۴؛ شفیع‌ی خورشیدی، ۱۳۸۵؛ قلی‌پور و نیک‌رفتار، ۱۳۸۶؛ حسینی و مهدی‌زاده اشرفی، ۱۳۸۶؛ دادگر و نظری، ۱۳۸۸؛ حسن‌دوست و یزدان‌پناه، ۱۳۹۲). در این راستا، عطایی (۱۳۸۹) بیان کرد داده‌های قابل اعتمادی درباره فساد در ایران وجود ندارد. بر اساس نظر فاضلی (۱۳۸۸) نیز، متنی منسجم برای آشنایی با روش‌های سنجش فساد وجود ندارد.

پژوهشگران مقاله حاضر، بعد از جستجوی پیشینه مطالعات سلامت اداری در کشور به هیچ‌گونه پژوهش مروری^۲ دست نیافتند، اما در حوزه فساد دو نمونه مرور نظام‌مند^۳ یافت شد. در اینجا به اجمال فشرده این دو پژوهش ارزشمند ارائه و به نقد مختصری بر آن اکتفا می‌شود. پژوهش اول، مربوط به مطالعه الماسی و فاطمی (۱۳۹۷) است که به تازگی توسط مرکز پژوهش‌های مجلس به روش فراتحلیل کیفی و از طریق جستجوی کلیدواژه «فساد» در پایگاه مجلات تخصصی نور^۴ و پورتال جامع علوم انسانی^۵ انجام شده است. ایشان تعداد ۳۰۵ مقاله (اعم از علمی-پژوهشی، علمی-ترویجی و ترجمه) را به دقت مطالعه و گزاره‌های علمی را در چهار بخش علل و عوامل شکل‌گیری فساد، پیامدهای فساد، راهکارهای پیشگیری و مبارزه با فساد، دسته‌بندی کرده‌اند. اگرچه این پژوهش، اثر ارزشمندی در زمینه مرور مطالعات فساد در کشور است، چرا که با مرور بخشی از دانش فساد کشور، درصدد تلفیق مطالعات و ساماندهی منطقی آن‌ها برآمده است؛

1. Transparency International
2. Review research
3. Systematic review
4. Noormags.ir
5. Ensani.ir

ولسی به نظر می‌رسد روایتی که نویسندگان محترم، از فراتحلیل دارند، صرفاً به دسته‌بندی و طبقه‌بندی اجزا و مؤلفه‌های پژوهش‌ها محدود شده‌است، در حالی که ایشان هدف خود از فراتحلیل را نیل به نتایج کاربردی از طریق ترکیب منابع و اطلاعاتی اعلام نموده‌اند که در ریشه‌یابی، آسیب‌شناسی و استخراج توصیه‌های سیاستی برای نظام تدبیر امور بکار خواهد رفت. در اینجا دست کم دو پرسش مهم مطرح است: آیا فراتحلیل صرفاً دسته‌بندی اجزا و مؤلفه‌های پژوهش‌ها است؟ آیا دسته‌بندی اجزا و مؤلفه‌های پژوهش‌ها را می‌توان فراتحلیل کیفی تلقی نمود؟ بر اساس نظر هانتز و اشمیت^۱ (۲۰۰۴) در فراتحلیل کیفی، مرورگر نتایج گزارش شده در هر مطالعه را با توجه به ارزش ظاهری می‌گیرد و تلاش می‌کند نظریه فراگیری بیابد که نتایج را سازگار کند؛ درحالی که این پژوهش برای حل تناقضات میان نتایج پژوهش‌های صورت گرفته هیچ تلاشی، چه به صورت کیفی و چه به صورت کمی انجام نداده است.

همان‌طور که یزدان‌پناه و همکاران (۱۳۹۲) و تقوی و همکاران (۱۳۹۰) اشاره نمودند، فراتحلیل پایا و معتبر فراتحلیلی است که در آن فراتحلیلگر در ردیابی جامع و گسترده، به همه متون پژوهشی منتشر شده دست یابد. به نظر می‌رسد در مطالعه الماسی و فاطمی (۱۳۹۷) در خصوص این اصل بنیادی و مهم فراتحلیل با تسامح برخورد شده است. نویسندگان محترم، اولین هدف پژوهش را فراهم نمودن کامل‌ترین مطالعه پیشینه پژوهی مقالات فساد بیان می‌کنند؛ اما مشخص نیست که چرا سایر پایگاه‌های اطلاعاتی از قبیل سیوبلیکا^۲، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۳، پایگاه اطلاعات نشریات ایران^۴ و ... حذف شده‌اند؟ همان‌گونه که کولیک و کولیک^۵ (۱۹۸۸) پیشنهاد می‌کنند، فراتحلیل‌هایی که مجموعه‌ای از مطالعات دم دست را پوشش می‌دهند، ممکن است خرده تحلیل^۶ باشند، اما فراتحلیل نیستند. نکته دیگر آن است پژوهش‌گران اصلاح «ذخیره دانایی (دانش) فساد اداری در کشور» را برای مطالعه خود بیان کردند. از آنجا که پژوهش یادشده به طور محدود در سه پایگاه اطلاعاتی به انجام رسیده است، به نظر می‌رسد بکار بردن این تعبیر درست نباشد، چون کلیه چارچوب‌های نظری و دانش تولید شده در کتاب‌ها و مجلاتی که خارج از این سه پایگاه اطلاعاتی هستند از قلم افتاده‌اند؛ بنابراین، نمی‌توان ماحصل کار را نماینده تمام عبار ذخیره دانش فساد اداری کشور تلقی نمود.

پژوهش دوم، مربوط به مطالعه زرنندی، حمیدی حصاروی و معدنی (۱۳۹۵) است که علل و عوامل موثر در شکل‌گیری و گسترش فساد اداری را به روش فراتحلیل بررسی کردند. این پژوهش نیز اثر قابل توجهی در زمینه فراتحلیل است، اما نحوه برخورد آن با مطالعاتی که فاقد اندازه اثر بوده‌اند، مورد سوال است؛ به گونه‌ای که مطالعاتی که اطلاعات آماری آنها ناقص بوده و

1. Hunter & Schmidt
2. Civilica.com
3. SID.ir
4. Magiran.ir
5. Kulik & Kulik
6. Mini - Analysis

امکان محاسبه‌اندازه اثر وجود نداشته است، حذف شده‌اند. در حالی که هگز^۱ (۱۹۸۲) معمار فراتحلیل، حذف این گونه مطالعات را راهبرد نامناسبی می‌داند و آن را پیشنهاد نمی‌کند. راهبرد دیگری که او برای برخورد با مطالعات فاقد اطلاعات آماری کافی برای محاسبه‌اندازه اثر ارائه می‌دهد، این است که تمامی اندازه اثرهای غیرقابل محاسبه را مقدار صفر در نظر بگیریم، با این فرض که عمده‌تاً پژوهشگران از گزارش نتیجه صفر در مطالعات خودداری می‌کنند. این موضع‌گیری نیز منجر به برآورد محافظه‌کارانه اندازه اثر کلی می‌شود و مشکلاتی جدی در بررسی رابطه بین مشخصه‌های مطالعات و اندازه اثر به وجود می‌آورد. راهبرد بهتر در برخورد با اطلاعات ناقص، بیرون کشیدن هر نوع اطلاعات درباره نتایج مطالعه است. برای مثال ما غالباً می‌توانیم جهت (علامت) اندازه اثر را حتی هنگامی که یک اندازه اثر را نمی‌دانیم، استنباط کنیم. فهرست کردن این جهت‌های اثر می‌تواند بعداً کمبود تحلیل اندازه اثر را جبران کند (مهری، ۱۳۹۰).

بنابراین، می‌توان اظهار داشت، نه تنها کمبود پژوهش‌های از نوع مرور نظام‌مند در حوزه فساد و سلامت اداری مشهود است، بلکه انواع دیگر مرورهای نظام‌مند از قبیل مرور انتقادی، فرا - تفسیر^۲، فرا - قوم‌نگاری^۳، فراتحلیل بیزین^۴، مرور دامنه‌ای (حیطه‌ای)، مرور واقع‌گرایانه^۵ و ... در جستجوی پیشینه فساد و سلامت اداری کشور یافت نشد.

فساد و سلامت اداری در اغلب تحقیقات در پیوند باهم قرار داده شده‌اند. برخی این دو مفهوم را دو روی یک سکه دانسته‌اند و مطالعه یکی را مطالعه آن دیگری نیز تلقی کرده‌اند و برخی نیز به منظور رعایت دقیق‌تر معیارهای علمی کوشیده‌اند، در باب هر یک پژوهش و بررسی جداگانه‌ای انجام دهند (عابدجعفری و همکاران، ۱۳۹۵). از میان تعاریف متعدد موجود برای فساد، پژوهش حاضر تعریف تصریح شده در قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد (۱۳۹۰) را مدنظر قرار دارد: «فساد هرگونه فعل یا ترک فعلی است که توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به صورت فردی، جمعی یا سازمانی که عمده و با هدف کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری، با نقض قوانین و مقررات کشوری انجام پذیرد یا ضرر و زیانی را به اموال، منابع یا سلامت و امنیت عمومی و یا جمعی از مردم وارد نماید، نظیر رشاء، ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوء استفاده از مقام یا موقعیت اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات، دریافت و پرداخت‌های غیرقانونی از منابع عمومی و انحراف از این منابع به سمت تخصیص‌های غیرقانونی، جعل، تخریب یا اختفاء اسناد و سوابق اداری و مالی». مفهوم سلامت نیز، مفهوم ساده برای تعریف کردن نیست و در تعریف آن مناقشه وجود دارد (Benner & Hann, 2008; Six, De Bakker, & Huberts, 2007). در تعریف عابدجعفری و همکاران (۱۳۹۵)، سلامت بر کیفیت

1. Hedges
2. Metainterpretation
3. Metaethnography
4. Bayesian metaanalysis
5. Realist review

عمل کردن مطابق با ارزش‌ها، هنجارها و قواعد پذیرفته شده توسط بدنه سیاسی و عمومی دلالت دارد.

این پژوهش سعی دارد با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه فساد و سلامت اداری در ایران در سه پایگاه اطلاعاتی مجلات تخصصی نور^۱، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲ و پایگاه اطلاعات نشریات ایران^۳، وضعیت تولید مقاله‌ها در این حوزه را به تصویر کشیده و پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده ارائه کند. بدین منظور به طور ویژه، از روش مرور دامنه‌ای^۴ به عنوان یکی از روش‌های مرور نظام‌مند بهره‌برداری می‌کند.

۲- روش پژوهش

پژوهش حاضر، مروری نظام‌مند است که برآوردی از وسعت و قلمرو^۵ مطالعات موجود در حوزه فساد و سلامت اداری ارائه می‌کند. در مرور نظام‌مند، یک روش نظام‌مند و شفاف برای شناسایی، انتخاب و ارزشیابی نقادانه همه مطالعات مرتبط و همچنین جمع‌آوری و تحلیل داده‌های حاصل از مطالعات موجود مورد استفاده قرار می‌گیرد (Shannon, ۲۰۰۲). مرورهای نظام‌مند می‌تواند بر اساس هدف پژوهش به چهار طبقه تقسیم شوند. این چهار طبقه هدف پژوهش شامل توصیف، آزمون، بسط و گسترش و انتقاد^۶ است (Paré et al, ۲۰۱۵; Templier & Paré, ۲۰۱۵; Xiao & Watson, ۲۰۱۷). مرور دامنه‌ای یکی از مرورهایی است که با هدف توصیف انجام می‌شود (Arksey & O'Malley, ۲۰۰۵). آرکسی و آمالی^۷ (۲۰۰۵) اولین چارچوب روش‌شناختی را برای هدایت پژوهش‌های مروری دامنه‌ای منتشر کردند. پنج گام پیشنهادی آن‌ها شامل «شناسایی پرسش پژوهش، شناسایی مطالعات مرتبط، انتخاب مطالعات، جدول‌بندی داده‌ها، جمع‌بندی، خلاصه‌سازی و گزارش نتایج» است. فرایند انجام پژوهش حاضر بر اساس این چارچوب به شرح زیر است:

در گام اول، پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

تمرکز عمده پژوهش‌های فساد و سلامت اداری در ایران در چه زمینه‌هایی است؟

(از نظر شاخه علمی، سطح بررسی، جنبه بررسی، گستره پژوهش و ...)

روش‌شناسی بکار رفته در مطالعات کدامند؟

شکاف‌های پژوهشی در حوزه فساد و سلامت اداری کدامند؟

در گام دوم، برای پاسخگویی به پرسش‌های فوق، کلیدواژه‌های «فساد» و «سلامت»

در سه پایگاه اطلاعاتی مجلات تخصصی نور، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و پایگاه اطلاعات نشریات ایران جستجو شد. پایگاه اطلاعاتی مجلات تخصصی نور، بزرگ‌ترین

1. Noormags.ir

2. SID.ir

3. Magiran.ir

4. Scoping review

5. Breadth and scope

6. Describe, test, extend, and critique

7. Arksey and O'Malley

بانک مقالات علوم اسلامی و انسانی به شمار می‌رود. پایگاه اطلاعاتی نشریات ایران، برترین پایگاه پژوهشی، دانشگاهی و تخصصی کشور و بزرگ‌ترین مرجع و نمایشگاه دائمی مطبوعات کشور می‌باشد. پایگاه اطلاعاتی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی نیز به این دلیل انتخاب شد که قدمتی حدود ۱۵ ساله دارد و درمقایسه با سایر پایگاه‌های اطلاعاتی نشریات بیشتری را در خود جای داده‌است. بدون در نظر گرفتن هیچ‌گونه محدودیت زمانی برای پژوهش‌ها، جستجو در اردیبهشت ۹۷ انجام و در نتیجه ۷۶۸۴ مطالعه شناسایی شد.

در گام سوم، انتخاب مطالعات با تعریف معیارهای ورود و خروج انجام شد که در جدول ۲ نشان داده شده‌است.

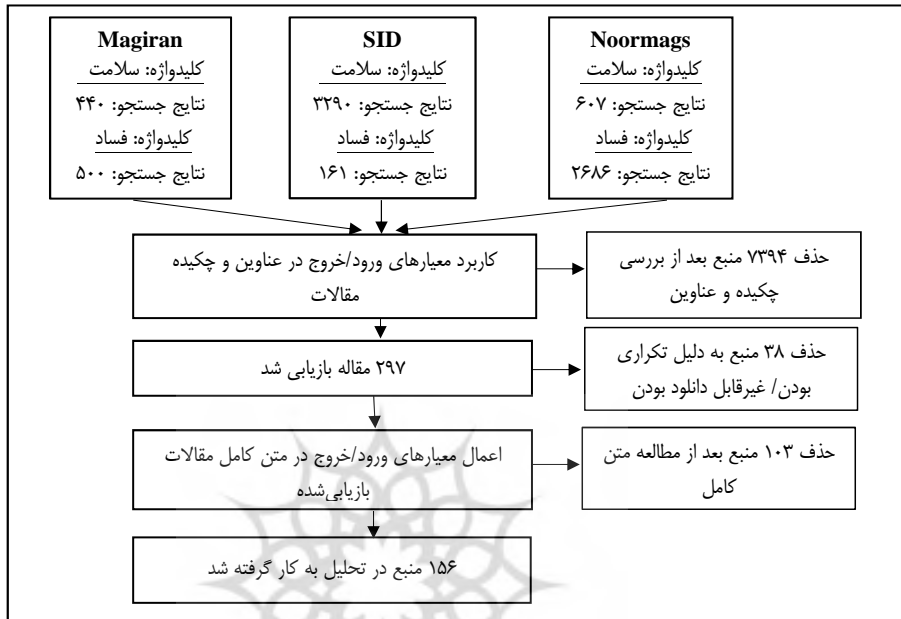
جدول ۲: معیارهای ورود و خروج مطالعات

معیارهای خروج از مطالعه	معیارهای ورود مقاله به مطالعه
نداشتن متن کامل/عدم دسترسی به متن کامل مطالعه ناتمام مطالعات به زبان عربی یا انگلیسی مقالات علمی-ترویجی، مروری، سخنرانی، نقد، گزارش مقالات غیرمرتبط با حوزه فساد و سلامت اداری	مقاله به زبان فارسی باشد در مجله علمی-پژوهشی (مورد تایید) چاپ شده باشد درعنوان یا چکیده یکی از واژه‌های «فساد» یا «سلامت اداری» وجود داشته باشد متن کامل آن در دسترس باشد

بعد از انجام جستجو با استفاده از کلیدواژه‌های «فساد» و «سلامت»، به دلیل بازیابی تعداد خیلی زیاد مطالعات (۷۶۸۴ مطالعه) و به منظور حذف مقالات بی‌ارتباط با حوزه پژوهش، جستجو در عنوان و چکیده مقالات در دستور کار قرار گرفت که در نتیجه ۶۸۳۷ مقاله به دلیل غیرمرتبط بودن و ۵۹ مقاله که به زبان‌های عربی یا انگلیسی بودند، حذف شدند و ۷۸۸ مقاله در این مرحله باقی ماند. سپس در مرحله بعد، محل نشر مقالات مورد بررسی قرار گرفته و مقالاتی انتخاب شدند که در مجله‌های علمی-پژوهشی مورد تأیید وزارت علوم، بهداشت یا دانشگاه آزاد اسلامی چاپ شده باشند. مجله‌های علمی-پژوهشی، بالاترین درجه نشریات دانشگاهی در ایران به شمار می‌روند و باور بر این است که مطالعه‌های معتبر، نظام‌مند و با اصالت که از نوآوری برخوردار باشند، با توجه به رتبه‌بندی نشریات ایران در این دسته مجله‌ها قابل دسترسی هستند. بنابراین تحلیل مقاله‌های چاپ‌شده در این مجله‌ها می‌تواند نمای موثقی از پیشینه پژوهش‌های فساد و سلامت اداری به دست دهد. در نتیجه ۲۹۷ مقاله علمی-پژوهشی از بین ۷۸۸ مطالعه مرحله قبل بازیابی شد. ۳۲ مورد از مقالات به دلیل تکراری بودن حذف شدند و متن کامل ۶ مورد هم قابل دانلود نبود. در نتیجه متن کامل ۲۵۹ مقاله دانلود شده و مورد مطالعه قرار گرفت. تعداد ۱۰۳ مقاله بعد از مطالعه، بی‌ارتباط با موضوع پژوهش تشخیص داده‌شده و در نهایت ۱۵۶ مقاله در تحلیل نهایی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. فرایند بازیابی مطالعات مرتبط، اعمال معیارهای ورود و خروج از مطالعه و نیز فرایند ریزش مقالات تا حصول مطالعات نهایی برای

بررسی در نمودار ۱ آمده است.

نمودار ۱: رویه انتخاب منابع مطالعه شده

در گام چهارم، بخش‌های کلیدی اطلاعات به دست آمده از جستجوها به صورت طبقه‌بندی شده ارائه می‌شوند (Arksey & O'Malley, ۲۰۰۵). نمونه‌ای از خلاصه‌سازی منابع منتخب در جدول ۳ آورده شده است. این طبقه‌بندی شامل عنوان، مؤلف(ان)، سال انتشار، مجله، شاخه علمی، نوع پژوهش (مفهومی - تجربی - مروری)، روش پژوهش (کمی - کیفی - ترکیبی)، روش گردآوری داده (مصاحبه - مشاهده - پیمایش - تحلیل اسناد)، نوع سازمان مورد بررسی (دولتی - غیردولتی)، گستره پژوهش (سازمانی - استانی - ملی - بین‌المللی)، سطح بررسی (ادراک - تجربه - عملکرد) و جنبه بررسی (سلامت - فساد) است.

در گام پنجم، جمع‌بندی، تلخیص و گزارش نتایج در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش انجام می‌شود.

جدول ۳: نمونه‌ای از خلاصه‌برداری منابع مطالعه شده منتخب (منبع: یافته پژوهش‌گران)

ردیف	عنوان	پایگاه اطلاعاتی	نویسنده(ها)	دانشگاه / مؤسسه	سال انتشار	مجله	شاخه علمی	نوع پژوهش	روش پژوهش	روش گردآوری داده	نوع سازمان	سطح پژوهش	سطح بررسی	جنبه
۱	اقتصاد مقاومتی سیاست‌های کلی ایران در راستای کرون‌زایی اقتصادی اثرات فساد مالی بر	SID	وحید شقایق شهری، محمدحسین کریم	خوارزمی	۱۳۹۵	راهبردی و کلان سیاست‌های علوم سیاسی	مروری	کیفی	تحلیل اسناد	عدم مصداق	ملی	نامشخص	فساد	

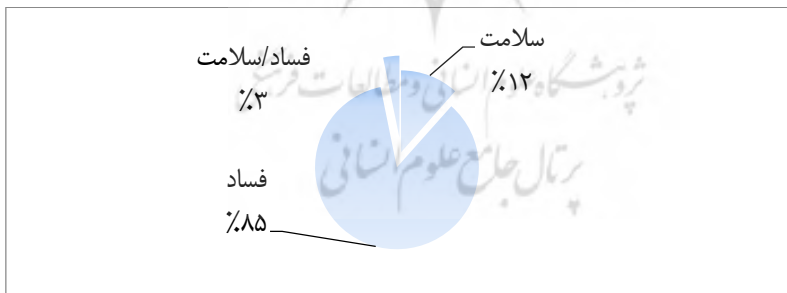
۳- یافته‌ها

۱۵۶ منبع منتخب بر اساس جنبه مورد بررسی، سال، شاخه علمی، نوع پژوهش، روش پژوهش و گردآوری داده، سطح بررسی، گستره پژوهش و نوع سازمان تحلیل شدند که نتایج آن در ادامه تشریح می‌شود.

۳-۱. جنبه مورد بررسی

طبق شکل ۳، ملاحظه می‌شود بخش عمده مطالعات در حوزه فساد انجام شده (۸۵ درصد) و ۱۲ درصد به سلامت اداری پرداخته‌اند. ۳ درصد از مطالعات نیز به طور همزمان، فساد و سلامت اداری را مورد بررسی قرار دادند.

شکل ۳: درصد فراوانی جنبه مورد استفاده در پیشینه

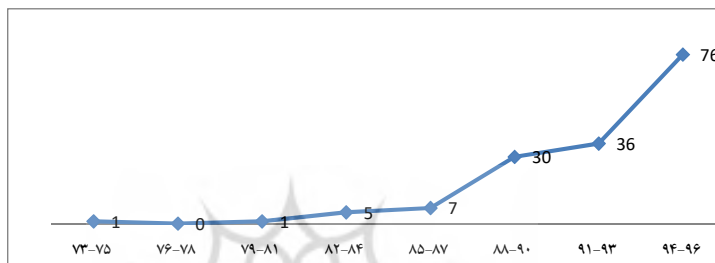

۳-۲. حجم تولید مقاله‌ها بر اساس سال

نتایج تحلیل ۱۵۶ مقاله که در ۳۷ مجله علمی-پژوهشی چاپ شده است، نشان داد بین سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵ و سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۱ تنها یک مقاله به چاپ رسیده است. در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۸ هیچ مقاله‌ای در حوزه فساد و سلامت اداری در این سه پایگاه چاپ نشده است. از سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۷ روند چاپ مقالات در پایگاه‌های اطلاعاتی مذکور،

یکنواخت بوده، به گونه‌ای که در سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۴، تعداد ۵ مقاله و در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷ تعداد ۷ مقاله منتشر شده‌است. از سال ۱۳۸۸ به بعد روند انتشار مقالات رشد چشم‌گیری داشته است؛ به نحوی که بیش از ۹۰ درصد مقالات طی دهه اخیر انجام شده‌است. در طول سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ بیشترین تعداد مقاله در ۲۱ مجله علمی-پژوهشی در زمینه فساد و سلامت اداری منتشر شده‌است (نمودار ۲).

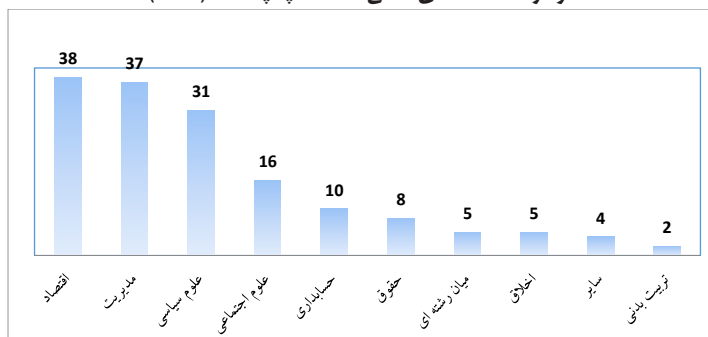
نمودار ۲: حجم تولید مقاله‌های فساد و سلامت اداری بر اساس سال

۳-۳. پژوهش‌های به عمل آمده از نظر شاخه علمی

تحلیل وضعیت مقاله‌ها بر اساس رشته‌های دانشگاهی با توجه به تعلق مجله علمی به حوزه‌های دانشگاهی انجام گرفت. به عنوان مثال، اگر مقاله با محتوای فساد در مجله علمی-پژوهشی شاخه علوم اقتصادی چاپ شده بود، این مقاله جزو شاخه اقتصاد قرار گرفت. همان‌طور که در نمودار ۳ مشاهده می‌شود، بیشترین مقاله‌ها در شاخه اقتصاد و سپس در شاخه مدیریت چاپ شده‌است. منظور از «سایر» در نمودار ۳ شامل علوم پزشکی، قرآن و حدیث، محیط زیست و فقه و اصول است که هر کدام تنها شامل یک مقاله در حوزه فساد و سلامت اداری بودند و برای سهولت نمایش در نمودار، به صورت تجمیعی تحت عنوان «سایر» با ۴ مورد مقاله نشان داده شده‌اند.

نمودار ۳: شاخه‌های علمی مقالات چاپ شده (تعداد)

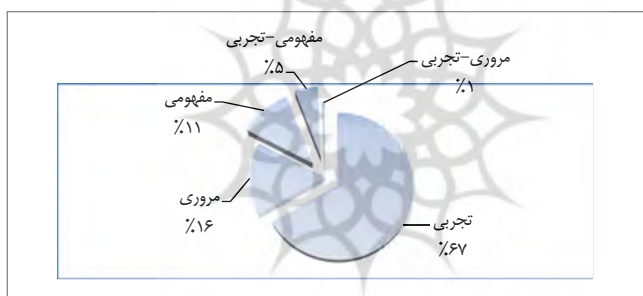

۳-۴. نوع پژوهش

در مرحله بعد، مقالات بر اساس نوع پژوهش، به سه طبقه تقسیم‌بندی شدند: تجربی، مفهومی/تفسیری، و مروری^۱. مقالات تجربی شامل مقالاتی است که یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های کمی را گزارش کرده‌اند. مقالات مفهومی/تفسیری شامل دو نوع پژوهش‌ها هستند: (۱) یک مدل مفهومی پیشنهاد می‌کنند؛ (۲) یک مدل مفهومی را در تجزیه و تحلیل یک مسئله به کار می‌برند. در نهایت مقالات مروری، اطلاعات بدست آمده از پیشینه را که بطور شفاف محدود شده‌است^۲، سنتز می‌کند^۳.

همان‌گونه که در شکل ۴ نشان داده شده‌است، مطالعات تجربی اکثریت وسیع پژوهش‌های حوزه فساد و سلامت اداری را به خود اختصاص دادند (۶۷٪). مقالات مروری ۱۶ درصد پژوهش‌ها و مقالات مفهومی/تفسیری ۱۱ درصد پژوهش‌ها را شامل می‌شوند. تعداد خیلی کمی از مطالعات نیز شامل مقالاتی بودند که از روش‌های ترکیبی استفاده کردند (۶٪).

شکل ۴: تفکیک مطالعات بر اساس نوع پژوهش

۳-۵. روش پژوهش

در مرحله بعد ۱۵۶ مقاله، بر اساس روش پژوهش کمی، کیفی یا ترکیبی طبقه‌بندی شدند. بیشتر مطالعات از نوع مطالعات کمی بودند (۶۸٪). در رتبه بعد مطالعات کیفی قرار داشتند به نحوی که ۲۵ درصد پژوهش‌ها از این روش استفاده کردند و در نهایت در رتبه سوم پژوهش‌های ترکیبی بودند که ۷ درصد مطالعات را به خود اختصاص دادند.

۳-۶. روش گردآوری داده

همچنین مطالعات بر اساس روش گردآوری داده به تفکیک مصاحبه، مشاهده، پیمایش و تحلیل اسناد مشخص شدند. همان‌گونه که در نمودار ۴ نشان داده شده‌است، بخش عمده

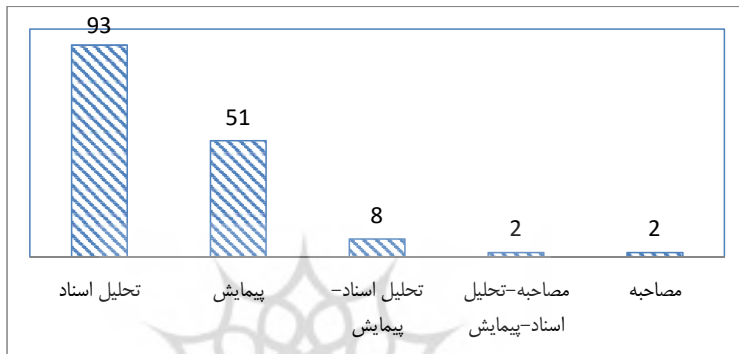
1. Empirical; conceptual/commentary; or research review

2. Clearly delimited body of literature

۳. ایده گرفته‌شده از تقسیم‌بندی (Castillo & Hallinger, 2017)

پژوهش‌ها از روش تحلیل اسناد (۹۳ مورد) و پیمایش (۵۱ مورد) استفاده کردند. روش‌های ترکیبی از قبیل تحلیل اسناد-پیمایش یا مصاحبه-تحلیل اسناد-پیمایش در ۱۰ مورد از مطالعات به کار گرفته شد و از روش مصاحبه تنها در ۲ مطالعه استفاده شد. هیچ مطالعه‌ای یافت نشد که از روش مشاهده استفاده کرده باشد (نمودار ۴).

نمودار ۴: توزیع مطالعات بر اساس روش گردآوری داده

۳-۳- سطح بررسی

در این قسمت، فراوانی پژوهش‌ها به تفکیک سطح بررسی ذکر می‌شود. سطح بررسی پژوهش‌ها به تفکیک ادراک، تجربه و عملکرد ارزیابی می‌شود. منظور از ادراک، قضاوت و تصور فرد نسبت به موضوع فساد و سلامت اداری است. تجربه به معنای تجربه عملی فرد در زمینه موضوع مورد مطالعه است. منظور از عملکرد، اقدامات فرد/سازمان است که بر مبنای مستندات و آمارهای موجود، مورد بررسی و سنجش قرار می‌گیرد. در این پژوهش، مقالاتی که در آن‌ها داده‌های تولید شده در دوره‌های زمانی مشخص برای شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران، آمار بانک مرکزی، سایت بانک جهانی، بانک‌های اطلاعاتی شاخص توسعه جهانی (WDI)^۱، شاخص کنترل فساد از شاخص حکمرانی جهانی (WGI)^۲، یا موارد مشابه مبنای تحلیل قرار گرفته‌است، در دسته عملکرد قرار گرفتند.

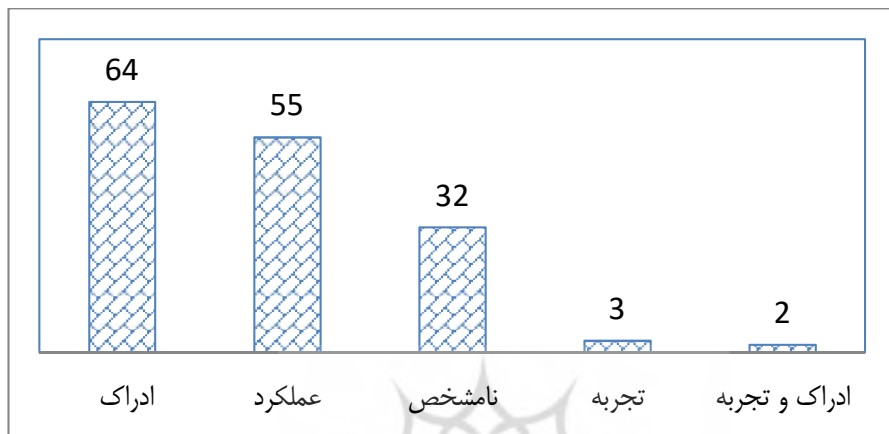
بر اساس نتایج تحلیل، در نمودار ۵ ملاحظه می‌شود، عمده منابع مورد بررسی (۶۴ مورد)، روی ادراک از فساد و سلامت اداری متمرکز بوده‌است. در رتبه دوم، ۵۵ مورد به سنجش عملکرد پرداخته‌اند. در ۳ مورد از مطالعات، تجربه پاسخ‌دهندگان از فساد یا سلامت اداری سنجیده شد. در نهایت تنها ۲ مورد به سنجش هم‌زمان ادراک و تجربه پرداخته‌اند. در ۳۲ مورد از مطالعات بر اساس توضیحات ذکر شده در مقالات، امکان تشخیص سطح بررسی میسر نشد که به صورت

1. World Development Indicator

2. The worldwide governance indicators, www.govindicators.org

«نامشخص» در نمودار ۵ نشان داده شده‌است.

نمودار ۵: درصد فراوانی سطح مورد بررسی در پیشینه

۸-۳- گستره پژوهش

۱۵۶ مقاله مورد بررسی، بر اساس گستره پژوهش در چهار دسته سازمانی، استانی، ملی و بین‌المللی تفکیک شدند. منظور از سطح سازمانی آن است که گردآوری داده‌ها در یک یا چند سازمان خاص انجام شده‌است. سطح استانی یعنی داده‌ها از شهروندان یا ساکنین یک استان یا شهر خاص گردآوری شده‌است. سطح ملی بدان معناست که داده‌ها یا تحلیل در سطح چند استان یا کل کشور گردآوری یا انجام شده‌است. در نهایت سطح بین‌المللی بدان معناست که داده‌های موجود بین چند کشور بوده‌است (مثلاً داده‌های کشورهای عضو اپک، کشورهای خاورمیانه و ..). مطابق مطالعات انجام شده در پیشینه پژوهش، اکثریت مطالعات در سطح سازمانی (۶۰ مورد) و در مرحله بعد در سطح بین‌المللی (۴۹ مورد) انجام شده‌است. مطالعات سطح ملی در رتبه سوم قرار گرفتند (۲۲/۴ درصد). در نهایت تنها ۲ مورد از مطالعات در سطح استانی انجام شدند. در ۱۰ مورد از مطالعات هم بر اساس اطلاعات مندرج در متن مقاله، تفکیک سطح پژوهش میسر نشد که به صورت «نامشخص» در جدول ۴ درج شده‌است.

جدول ۴: درصد فراوانی گستره مورد مطالعه در پیشینه

درصد	تعداد	گستره پژوهش
۳۸/۵	۶۰	سازمانی
۳۱/۴	۴۹	بین‌المللی
۲۲/۴	۳۵	ملی
۶/۴	۱۰	نامشخص
۱/۳	۲	استانی

۹-۳- نوع سازمان مورد بررسی

نوع سازمان مورد بررسی در ۱۵۶ مطالعه مورد بررسی، به تفکیک دولتی، نیمه دولتی و دولتی-غیردولتی در جدول ۵ نشان داده شده است. سازمان‌های نیمه‌دولتی شامل شهرداری‌ها است. سازمان‌های دولتی-غیردولتی نیز بدان معناست که در پژوهش مدنظر، هم از سازمان‌های دولتی و هم غیردولتی نمونه‌برداری انجام شده است. مطابق جدول ۵، مشخص می‌شود که برای ۴۱ درصد پژوهش‌ها، نوع سازمان مورد بررسی «عدم مصداق» ذکر شده است. منظور از «عدم مصداق»، این است که این پژوهش‌ها یا در سطح ملی/بین‌المللی انجام شده‌اند یا اعضای نمونه آن‌ها از بین شهروندان یا خبرگان یک یا چند شهر بوده‌است که در نتیجه امکان تفکیک نمونه آن‌ها بر اساس سازمان میسر نشد.

جدول ۵: درصد فراوانی محل اجرای پژوهش

درصد	تعداد	نوع سازمان
۵۰	۷۸	دولتی
۴	۶	نیمه دولتی
۴	۶	دولتی-غیردولتی
۴۱	۶۸	عدم مصداق

۴- بحث و نتیجه‌گیری

اهمیت این مرور، تلاش آن برای مستندسازی وضعیت تولید مقاله‌های فساد و سلامت اداری در ایران است؛ به عبارت دیگر این پژوهش یکی از اندک پژوهش‌های مروری در حوزه فساد و تنها پژوهش مروری سلامت اداری تاکنون در ایران است که انجام مرور دامنه‌ای در پایگاه دانشی فساد و سلامت اداری را مشروعیت می‌بخشد.

اولین یافته پژوهش حاضر، مرتبط با حجم تولید مقاله‌ها است. در اینجا ۱۵۶ مقاله در ۳۷ مجله علمی-پژوهشی شناسایی شد. این سطح از تولید مقاله‌ها شاید از نظر تعداد، مناسب باشد؛ ولی دو نکته را به ذهن متبادر می‌کند. نکته اول، در زمینه کیفیت این مطالعات است که متأسفانه نظر چندی از صاحب‌نظران، نشان از وجود آشفتگی، نابسامانی و کیفیت پایین پژوهش‌ها دارد (حسن دوست و یزدان پناه، ۱۳۹۲؛ ابراهیم‌زاده، پورغفاری و افشارنیا، ۱۳۹۵؛ عطایی، ۱۳۸۹؛ فاضلی، ۱۳۸۸). در این راستا زرنندی، حمیدی حصار و معدنی (۱۳۹۵) بیان کردند نوعاً پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه فساد شکل پراکنده‌ای داشته و دارای نظم، انسجام و ارتباط مشخصی نیستند و پژوهش‌گران به ندرت اطلاعاتی کافی و جامع درباره نتایج یافته‌های به دست آمده از مجموع پژوهش‌ها در اختیار دارند.

نکته دوم آن است که بیش از ۹۰ درصد پژوهش‌های فساد و سلامت اداری در طی ۱۰ سال اخیر اتفاق افتاده است. این موضوع، به ویژه با توجه به روند رو به افول جایگاه ایران در آمارهای جهانی مبارزه با فساد و ارتقای سلامت اداری حساسیت و قابلیت توجه بیشتری دارد.

ملاحظه شد، بخش عمده این پژوهش‌ها به روش کمی انجام شده‌اند. اینکه حدود ۷۰ درصد پژوهش‌ها از روش‌های کمی و تنها ۷ درصد آن‌ها از روش پژوهش ترکیبی بهره‌برداری کرده‌اند، نشان‌دهنده غلبه فلسفه پوزیتیویستی بر پژوهش‌های حوزه فساد و سلامت اداری - همانند اکثر حوزه‌های مطالعاتی کشور- است. بر همگان بدیهی است که در سیستم آکادمیک کشور گرایش فزاینده‌ای به پژوهش‌های کمی وجود دارد؛ در این راستا، الماسی و فاطمی (۱۳۹۷) نیز بعد از انجام پژوهش مروری ۳۰۵ مقاله در حوزه فساد، به این نتیجه دست یافتند که متأسفانه درجاتی از رویکرد کمی‌نگری در فرآیند تصمیم‌گیری و تعیین قواعد ارتقای علمی حاکم شده و تعداد مقالات چاپ شده مهم‌تر از کیفیت مقالات است.

این نتیجه که بیشترین تعداد مقاله در حوزه فساد، در رشته اقتصاد انجام شده، نشان‌دهنده آن است که پژوهش‌گران، به فساد بیشتر از منظر اقتصادی نگاه کرده‌اند؛ اما نباید فراموش کرد که مقدمه هر فساد اقتصادی را باید در فساد سیاسی، آن هم در کلان مدیریت کشورها جستجو کرد. نبود قوانین، وجود قوانین بد، بد اجرا کردن و یا عدم اجرای قوانین، از دیگر دلایل فساد اقتصادی است. در حالی که مطابق نتایج پژوهش، تنها ۸ مورد از مقاله‌های فساد و سلامت اداری، طی ۲۳ سال اخیر مربوط به رشته حقوق بوده است. همچنین انتظار می‌رفت که پژوهش‌های بیشتری از شاخه اخلاق درباره پدیده فساد وجود داشته باشد، حال آنکه تنها ۵ مورد پژوهش در این زمینه یافت شد.

آمار نامتناسب پژوهش‌ها در زمینه سلامت اداری در مقایسه با فساد موضوع قابل توجه دیگر است. ملاحظه شد ۸۵ درصد پژوهش‌ها در حوزه فساد انجام شده و تنها ۱۲ درصد آن‌ها به سلامت اداری پرداخته‌اند. این امر با توجه به آنچه پیشتر گفته شد، لازم است فساد و سلامت اداری به صورت مجزا در کنار هم مورد سنجش و بررسی قرار گیرد.

بر اساس نتایج، مقالات مفهومی در مقایسه با مطالعات تجربی، تعداد اندکی را به خود

اختصاص دادند. از آنجایی که تعداد کم مقالات مفهومی، ظرفیت پژوهش‌گران برای بافتارسازی مناسب^۱ پژوهش را تحدید می‌کند^۲ (Clarke & O'Donoghue, 2017; Hallinger, 2016; Oplatka, 2012)، مطلوبیت کاربردی یافته‌های پژوهش‌گران ایرانی ضعیف بوده و توانایی ایشان برای مرتبط کردن نقطه تمایز پژوهش خود با ادبیات جهانی محدود است. در این راستا، تلاش بیشتر برای مفهوم‌سازی فساد و سلامت اداری در بافت ایران، کیفیت پژوهش‌های تجربی آینده را تقویت خواهد کرد. عابدجعفری و همکاران (۱۳۹۵) با مرور بیش از ۵۰ رساله در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاه‌های ایران بیان کردند فقدان رویکردهای نظری در مطالعات فساد و سلامت اداری مشهود است. ناآشنایی محققان با نظریه‌هایی که برای تبیین فساد و سلامت اداری مورد استفاده قرار گرفته‌اند، و به تبع آن اتخاذ نکردن رویکرد نظری در مطالعه فساد و سلامت اداری از ضعف‌های جدی پژوهش‌هایی است که به مطالعه این پدیده‌ها در ایران پرداخته‌اند. مرور این آثار نشان از فهم نادرست اکثر پژوهش‌گران از پدیده‌ها در ابعاد مفهومی و نظری آن دارد که منجر به تولید نوشتارهایی انباشته از بدفهمی و حتی غلط‌های فاحش شده است. به نحوی که اغلب محققان در این حوزه دچار خلط مفهومی شده‌اند و به نام سلامت اداری، فساد را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ یا هنگام مطالعه سلامت^۳ به مطالعه تندرستی (سلامت) سازمانی^۴ می‌پردازند، بدون توجه به این که این مفاهیم نظریه‌ها، ابعاد، مولفه‌ها و شاخص‌های متفاوتی دارند.

تعداد نسبتاً ناکافی پژوهش‌های با کیفیت و فقدان مطالعات انتقادی در حوزه فساد و سلامت اداری، باعث نابالغ بودن^۵ مرور اساسی^۶ این مجموعه پیشینه می‌شود. با وجود این، پژوهش‌گران علاقه‌مند نباید مطالعه فعلی را نقطه پایان تلقی کنند. بلکه باید قابلیت انجام مرورهای دامنه‌ای و مضمونی بر روی پیشینه فساد و سلامت اداری به زبان‌های انگلیسی، عربی و فارسی در کلیه پایگاه‌های اطلاعاتی کشور و رساله‌ها و پایان‌نامه‌های دانشگاهی و کتب را ارزیابی کنند. اگر تمرکز مطالعات به حد کفایت در زمینه خاصی موجود بود (مانند مدل‌های سنجش فساد، واکاوی پدیده فساد، عوامل بومی موثر بر فساد، فرایند رخداد فساد، فرایند سلامت سازمان و ...)، می‌توانند مرورهای محتوایی یافته‌ها را انجام دهند.

مرور دامنه‌ای پژوهش‌های جسته و گریخته فساد و سلامت اداری در ایران، دلیلی برای نگرانی در مورد پیامدهای بومی و جهانی این پژوهش‌هاست؛ فقدان پیشینه معتبر بومی در حوزه فساد و سلامت اداری به گونه‌ای که سیاست‌گزاران و دست‌اندرکاران بتوانند از آن بهره‌گیری کنند، نکته نگران‌کننده‌ای است؛ بنابراین، باید برای پر کردن این فضاها، خالی در پژوهش فساد و سلامت

1. Adequately contextualize
2. Hinders
3. Integrity
4. Organizational health
5. Premature
6. Substantive review

اداری ایران هدف‌گذاری شود. در برخی موارد، ممکن است انجام پژوهش جدید توصیه شود. در موارد دیگر، ترجمه و یا سنتز پژوهش قبلی برای پژوهش‌گران فساد و سلامت اداری در جوامع بین‌المللی تجویز شود.

در نهایت، کندی و عدم تناسب نسبی پژوهش‌ها در حیطه فساد و سلامت اداری ایران، دلالت بر نیاز به اقدام هماهنگ برای توسعه ظرفیت در میان پژوهش‌گران دارد. توسعه شبکه‌های پژوهش‌گران درون ایران و همچنین پژوهش‌گران سایر کشورها، استراتژی ارزشمندی را برای توسعه ظرفیت و همکاری پژوهشی فراهم می‌کند.

لازم است دو محدودیت مهم در تفسیر نتایج پژوهش حاضر مدنظر قرار گیرد. اولین محدودیت آن است که هدف این مرور، بررسی ویژگی‌های تولید مقاله‌ها به جای بررسی یافته‌های اساسی^۱ پژوهش‌های فساد و سلامت اداری در ایران بود. فهم الگوی تولید مقاله‌ها، بینش مکملی در ارتباط با نقاط ضعف و قوت پیشینه فراهم می‌سازد.

محدودیت دوم درباره تصمیم پژوهش‌گران بر محدود کردن حیطه جستجو در سه پایگاه اطلاعاتی مجلات تخصصی نور، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و پایگاه اطلاعات نشریات ایران در بین مقالات علمی-پژوهشی است. اگرچه این تصمیم در متن مقاله توجیه شد، ولی پژوهش‌های مهم دیگری نیز در سایر پایگاه‌های اطلاعاتی از قبیل پورتال جامع علوم انسانی، علم‌نت^۲ یا سیویلیکا یافت می‌شود. همچنین پژوهش‌های مرتبط موجود در مجله‌های علمی-ترویجی، مروری، گزارشات، نقدها و ترجمه‌ها از تحلیل خارج شدند. بی‌تردید در بین این پژوهش‌ها، آثار علمی ارزشمندی یافت می‌شود که جای بحث و بررسی بیشتر دارد. دیگر مجموعه منابع خارج‌شده از این مرور، رساله‌ها و پایان‌نامه‌های دکتری و کارشناسی‌ارشد انتشار یافته به زبان فارسی است که عنوان و چکیده آن‌ها در پایگاه اطلاعاتی ایران‌داک^۳ موجود است. علاوه بر این، پژوهش مروری حاضر بر داده‌های مجله‌های فارسی پایه‌گذاری شد. روشن است که برخی مجله‌های معتبر به زبان عربی یا انگلیسی در کشور چاپ می‌شود که برای مرور کامل‌تر توصیه می‌شود.

فهرست منابع

الف- منابع فارسی:

۱. ابراهیم‌زاده، رضا؛ پورغفاری، سیدرضا و افشارنیا، فرهاد. (۱۳۹۵). «بررسی عوامل موثر بر بروز فساد اداری در دستگاه‌های دولتی». دانش ارزیابی، سال هشتم، شماره ۲۷ بهار، صص ۹۱-۱۱۱.
۲. الماسی، مجید و فاطمی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۷). پیشگیری و مبارزه با فساد: فراتحلیل کیفی مطالعات فساد (مقالات فارسی). مرکز پژوهش‌های مجلس.
۳. تقوی، مهدی؛ نیکومرام، هاشم؛ غفاری، فرهاد و طوطیان، صدیقه. (۱۳۹۰). «رابطه فساد اداری و رشد اقتصادی در کشورهای عضو اپک». پژوهشگر (مدیریت)، دوره ۸، شماره ۲۱، صص. ۸۸-۱۰۳.

1. Substantive findings

2. elmnet.ir

3. Irandoc.ac.ir

۴. حسن دوست فرخانی، هادی و یزدان‌پناه، لیلی. (۱۳۹۲). «بررسی نگرش به فساد اداری و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان)». راهبرد توسعه، شماره ۳۴، صص ۸۰-۱۱۴.
۵. حسینی، مهدی و مهدی‌زاده اشرفی، علی. (۱۳۸۶). «عوامل مؤثر بر فساد اداری». فصلنامه مدیریت، سال چهارم، شماره ۸، صص ۱۲-۲۴.
۶. خضری، محمد. (۱۳۸۶). «نگاه نهادی به فساد اداری: شش رویکرد در شکل‌گیری زمینه‌های فساد». مطالعات راهبردی، شماره ۲۹، صص ۱-۱۴.
۷. دادگر، یدالله و نظری، روح‌الله. (۱۳۸۸). «بررسی شاخص فساد مالی در ایران و کشورهای برگزیده جهان». مجله سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۶۳ و ۲۶۴، صص ۱۲۰-۱۳۵.
۸. دانایی‌فرد، حسن. (۱۳۸۵). «کنترل فساد اداری: اصلاح مدیریت دولتی یا تدوین راهبرد ملی پیشگیری از فساد». مدیریت و توسعه، شماره ۲۸، صص ۳۵-۵۳.
۹. رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۶). سرطان اجتماعی فساد. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۰. زرنندی، سعید؛ حمیدی حصار، یاسین و معدنی، جواد. (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و چهارم، شماره نود و یک، پاییز، صص ۱۶۵-۲۰۲.
۱۱. سامتی، مرتضی. سامتی، مجید و شهنازی، روح‌الله. (۱۳۸۵). «بررسی اثر آزادی اقتصادی بر فساد مالی: (مطالعه موردی با رویکرد PANEL DATA)». پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال هشتم، شماره ۲۸، صص ۱-۱۲.
۱۲. شفیعی خورشیدی، علی‌اصغر. (۱۳۸۵). فساد اقتصادی و روش‌های پیشگیری از آن. تهران: مرکز مطالعات و توسعه قضایی.
۱۳. عابدی جعفری، حسن؛ حسینی هاشم‌زاده، داود؛ محدثی، حسن؛ و فاضلی، محمد. (۱۳۹۵). نظریه‌های فساد و سلامت اداری. انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، معاونت علم و فناوری، چاپ اول.
۱۴. عطایی، امید. (۱۳۸۹). «شاخص‌های ادراک فساد و راهکارهای اجرای آن». مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری. زیر نظر شورای دستگاه‌های نظارتی کشور. تهران: زمان نو: ۱۸۳-۲۱۴.
۱۵. علیزاده‌ثانی، محسن و فانی، علی‌اصغر. (۱۳۸۶). «تأثیر فساد اداری بر توسعه انسانی جوامع». اخلاق در علوم و فنون و فناوری، سال دوم، شماره ۱ و ۲، صص ۱۷-۲۴.
۱۶. فاضلی، محمد. (۱۳۸۸). مقدمه‌ای بر سنجش فساد. مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۷. فرخ سرشت، بهزاد. (۱۳۸۳). «بررسی عوامل مؤثر در بروز فساد اداری به منظور ارائه الگویی جهت کاهش اثرات آن در روند توسعه جمهوری اسلامی ایران». دانش مدیریت، شماره ۶۶، صص ۶۵-۸۴.
۱۸. فرهادی‌نژاد، محسن. (۱۳۸۲). «بررسی تطبیقی فساد اداری در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه». تحول اداری، دوره هفتم، شماره ۴۵، صص ۴۱-۵۲.
۱۹. قلی‌پور، رحمت‌الله و نیک‌رفتار، طیبه. (۱۳۸۶). «فساد اداری و راهکارهای مناسب برای مبارزه با آن». مجلس و پژوهش، سال سیزدهم، شماره ۵۳، صص ۲۳-۵۴.
۲۰. کریمیان، محمودزین؛ خلیلی، حسن و سلطانی‌نژاد، حسین. (۱۳۹۰). «فساد اداری و سازمانی و ارائه الگویی برای شاخص‌های فساد». تهران: نهمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت.
۲۱. محمودی، مهدی. (۱۳۸۴). «نقش فرهنگ سازمانی در پیشگیری از بروز فساد اداری». تدبیر، شماره ۶۰.
۲۲. مهری، نادر. (۱۳۹۰). «فقر فزائلی در پژوهش‌های علوم اجتماعی در ایران». فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۱، صص ۱۴۹-۱۷۰.
۲۳. یزدان‌پناه، لیلی؛ حسن دوست فرخانی، هادی؛ بوستانی، داریوش و رضایی، امید. (۱۳۹۲). «بررسی رابطه نگرش به فساد اداری و دین‌داری (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان)». مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، دوره ۴، شماره ۱۰، صص ۱۳۷-۱۶۰.

ب- منابع انگلیسی:

1. Arksey, H., and O'Malley, L. (2005). «Scoping Studies: Towards a Methodological Framework». *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19-32.
2. Benner, H. and Haan, I. (2008). Saint: A Tool to Assess the Integrity of Public Sector Organization. *International Journal of Government Auditing*- April 2008.
3. Cañillo, F. A., and Hallinger, P. (2017). «Systematic review of research on educational leadership and management in Latin America, 1991–2017». *Educational Management Administration & Leadership*, 46(2), 1-19.
4. Clarke, S. and O'Donoghue, T. (2017). «Educational Leadership and Context: A Rendering of an Inseparable Relationship». *British Journal of Educational Studies*, 65(2), 167–182.
5. Hallinger, P. (2016). «Bringing Context out of the Shadows of Leadership». *Educational Management Administration & Leadership*, 46 (1), 5-24.
6. Hedges, L. V. (1982). «Statistical Methodology in Meta_Analysis». National Inst. Of Education, Washington. D. C. (ERIC Document Reproduction Service No. 227133).
7. Hunter, J. E and Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings*. (2nd ed.). New Bury Park, C. A.: Sage Publication.
8. Kulik, J. A. and Kulik, C. L. C (1988). «Meta_Analysis: Historical Origins and Contemporary Practice». Paper Presented at The Annual Meeting of The American Educational Research Association, New Orleans. (ERIC Document Reproduction Service No. 297015).
9. Oplatka, I. (2012). «Fifty Years of Publication: Pondering the Legacies of the Journal of Educational Administration». *Journal of Educational Administration*, 50(1), 34–56.
10. Paré, G., Marie-Claude T., Mirou J., and Spyros K. (2015). «Synthesizing Information Systems Knowledge: A Typology of Literature Reviews». *Information & Management*, 52(2), 183–99.
11. Shannon, S. (2002). «Critical Appraisal of Systematic Reviews». *Canadian Association of Radiologists Journal*, 53(4), 195-7.
12. Six, F., De Bakker, F. G. A., and Huberts, L. W. J. C. (2007). Juggling a Corporate Leader's Integrity: An Illustrated Three- Component Model. *European Management Journal*, 25 (3), 185-194.
13. Templier, M., and Paré, G. (2015). «A Framework for Guiding and Evaluating Literature Reviews». *Communications of the Association for Information Systems*, 37, Article 6. Available at: <http://aisel.aisnet.org/cais/vol37/iss1/6> .
14. Transparency International. (2017). Retrieved in 2018/07/05 from: <https://tradingeconomics.com/iran/corruption-rank>
16. Xiao, Y. and Watson, M. (2017). «Guidance on Conducting a Systematic Literature Review». *Journal of Planning Education and Research*, 1-20.